

Agenda večkulture Slovenije

Janja Žitnik Serafin: *Večkulturna Slovenija*
Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2008. (Zbirka Migracije, 15). 314 str.

Marijan Dovič

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Novi trg 5, SI-1000 Ljubljana
marijan.dovic@zrc-sazu.si

Janja Žitnik Serafin, znana predvsem kot ena najvidnejših raziskovalk slovenske izseljenske literature,¹ se v novem delu z naslovom *Večkulturna Slovenija* loteva zahtevne in občutljive problematike, ki je v slovenski humanistiki izrazito pomanjkljivo evidentirana. Strinjati se je mogoče z nekdanjim varuhom človekovih pravic Matjažem Hanžkom, ki v spremni misli zapiše, da avtorica pogumno odpira neraziskana, nova območja, ki se jih mnogi raziskovalci izogibajo, pri tem pa razdira predsodke in opozarja na različne vzorce izključevanja. Kako gre potemtakem razumeti naslov dela? Avtorica izhaja iz globokega prepričanja, da se je treba odreči monokulturnemu, nacionalističnemu in izključevalnemu pogledu na slovensko kulturo, in namesto tega privzeti zahtevnejši, a pravičnejši model, ki bo upošteval njeno (več)kulturno raznovrstnost: tak model naj bi poleg večinske, prevladujoče matične kulture vključil tudi izseljensko in zamejsko kulturo ter kulturno produkcijo drugih, manjšinskih kultur v Sloveniji, tako »avtohtonih« (Italijani, Madžari, Romi) kot drugih, priseljenjskih kultur (večinoma narodnosti nekdanje Jugoslavije), ki so zaenkrat zelo slabo raziskane.² Vse te kulture bi bilo treba obravnavati kot *sokulture* z zapletenimi interakcijami, kajti šele vse skupaj »tvorijo slovensko nacionalno kulturo v sodobnem smislu« (*Večkulturna Slovenija* 11).

V uvodnem terminološkem pregledu Žitnikova skuša precizirati pomenski obseg osrednjih pojmov svoje raziskave (narod/nacija, kultura, izrazi izseljenec, priseljenec in zamejec, koncepti sokulture in večkulturnosti). Kritično se loti predvsem koncepta »avtohtonosti« v zvezi s posebnimi pravicami (nekaterih) manjšin, ki ga upravičeno tolmači kot diskriminatornega glede na ostale, »neavtohtone« priseljenjske skupnosti in njihove možnosti za kulturno udejstvovanje.³ Prvi obsežnejši sklop knjige, ki sledi uvodu, obravnava položaj slovenske izseljenske književnosti v matičnem prostoru. V njem avtorica pregledno strne ugotovitve dolgoletnih raziskav izseljenjskih skupnosti, predvsem tistih v ZDA (oziroma Kanadi) ter Argentini (po prvi svetovni vojni, ko tamkajšnja skupnost doživi prvi vrh, in po drugi svetovni vojni, ko se v Argentini vnovič oblikuje močna, pretežno katoliško usmerjena izseljenska skupnost). Pri tem ne ostaja na ravni

naivnega nizanja pisateljskih imen in karakterizacije njihovih opusov, temveč kvalificirano razgrinja tudi ključna infrastrukturna, sistemska vprašanja (mediji, tisk, založništvo, bralstvo, cirkulacija del, prevajanje, problem odrezanosti od matične kulture, problem jezikov, jezikovne dominacije in večjezičnosti). Tak pregled ima že sam po sebi znatno sintetično vrednost, posebej pa velja izpostaviti nekatere zanimive avtoričine ugotovitve, kot je na primer vrednostna ocena, da je izseljenska literatura – kljub temu da ne premore velikih pisateljskih imen – v povprečju kakovostno na povsem primerljivi ravni z matično. Resnično kvaliteto izseljenske literature, pomembno tudi za matični prostor, avtorica vidi predvsem v njenem poglobljenem odpiranju novih tematik, povezanih s tragiko izseljenstva, tujosti, in izkustvu heterogene oziroma fluidne identitete. Upoštevanja vredno je vsaj še njeno stališče, da bi bilo treba resno obravnavati tudi ustvarjalnost druge in tretje izseljenske generacije, četudi so njeni predstavniki privzeli jezik dežele priseljevanja: kulturna identiteta namreč po njenem ni vezana izključno na rabo jezika. Vsekakor pa je vse pohvale vredna avtoričina prizadevnost, da bi izseljensko literaturo enakovredno vključila v slovensko kulturno zavest in izobraževalni sistem na vseh ravneh – to vključevanje, ki je doslej potekalo razmeroma uspešno, je mogoče deloma pripisati tudi njenim prizadevanjem. To je pomembno toliko bolj, ker »tranzicijske« izkušnje na splošno kažejo, da se kulturnozgodovinski aspekti, ki jih je totalitarni cenzorski nadzor desetletja tlačil v obrobje, dejansko pokažejo v pravi luči šele po letih kontinuiranega in trdovratnega napora.

Nakazana smer (poli)sistemskega raziskovanja je v zvezi z izseljensko literaturo res zelo obetavna, saj lahko še natančneje pojasni (seveda v primeru, da so tovrstni podatki sploh dostopni v zadostni meri), kako so izseljenske skupnosti razvijale lastno publicistično in medijsko dejavnost, kako so se dela distribuirala, koliko so bile posamezne skupnosti integrirane v širše okolje in koliko so bile avtarkične, koliko jim je uspelo razviti lastno infrastrukturo in koliko so se vključevale v večinsko; pa seveda, koliko so se dela prevajala v večinske jezike in koliko so se morebitni prevodi brali, oziroma koliko so avtorji slovenske izseljenske literature postali vidne figure v drugih literaturah.⁴ Zanimivo bi bilo preučiti tudi vprašanje morebitne recipročnosti kulturne blokade; torej načine reprezentiranja matične kulture v izseljenski. Ob dejstvu, da izseljenske skupnosti tako rekoč hirajo, pa je danes neizogibno tudi pragmatično vprašanje, kaj je (še) mogoče storiti za njihovo spodbujanje – čas zaostrene ideološke polarizacije je namreč očitno pripomogel k dolgoživosti narodnoohranjevalnih impulzov. Odgovori na takšna vprašanja so v knjigi večinoma odlično nakazani, predvsem pa so pregledno razgrnjena bistvena vprašanja s področja, ki v matični kulturi le počasi prihaja v evidenco.

Povsem drugačna je situacija na področju raziskav priseljencev in njihove literature, saj gre za praktično neraziskano, novo področje. Raziskovalki (drugi sklop je nastal v sodelovanju z Lidijo Dimkovsko, katere delež ostaja nekoliko nejasen)⁵ evidentirata okrog 120 literarnih avtorjev, od katerih manjši del predstavlja uveljavljeno »elito« priseljske literature (Josip Osti, Ana Ristović, Lidija Dimkovska, Stanislava Chrobáková Repar, Žanina Mirčevska ...), medtem ko ostali večinoma ostajajo povsem na robu kulturnega polja. Avtorji iz prve, etablirane skupinice so v Slovenijo prišli kot že formirani zastopniki domačih literatur ter se uspešno uveljavili tudi v osrednjih slovenskih institucijah (založbe, revije, nagrade; prevodi v slovenščino itd.). Nasprotno pa za večji del priseljskih avtorjev velja, da so začeli pisati šele s prihodom v novo okolje, da se intenzivno ubadajo ravnó s problemi identitete, asimilacije in domotožja ter da večinoma ustvarjajo v maternih jezikih, za ozek krog »zaprtega sistema« svoje lastne kulturne formacije, pričemer pogosto ohranjajo močno etnično identiteto ali gojijo kult domovine. Kar jim je skupno, je brez dvoma dejstvo, da so slabo oziroma sploh niso integrirani v slovensko kulturno življenje. Njihova dejavnost ostaja neopazna, nezabeležena, tako rekoč ignorirana s strani večinske kulture: z matično kulturo (in njenimi elitnimi institucionalnimi izpostavami) nimajo nobenega preseka. Dejstvo, da imajo na voljo nekaj izraznih kanalov – na primer revijo *Paralele* –, ki jim služijo kot identitetna sidrišča, je kvečjemu dodaten razlog za njihovo getoiziranost, ugotavljata avtorici – kajti šele »receptija s strani ciljne kulture zares postavi dela priseljskih pisateljev v Sloveniji v resnično medkulturni položaj« (*Večkulturna Slovenija* 101).

V tretjem sklopu se avtorica odmakne od ožje literarne problematike in se loti splošnega kulturnega položaja priseljencev v Sloveniji, ki ga je raziskala s pomočjo ankete. Analizira strukturo priseljskih skupnosti (predvsem hrvaške, bošnjaške, srbske in makedonske), načine njihove organizacije, njihovo infrastrukturo, še posebej pa slabe izkušnje (diskriminacija, ksenofobija, nestrpnost, asimilacijski pritiski). Pozorno preuči tudi stereotipe o priseljencih, ki se še posebej boleče odražajo v diskusijah na anonimnih spletnih forumih. Ugotavlja, da so priseljske skupnosti zelo slabo integrirane, da so njihove pravice pogosto kršene in da so sploh v razmerju do »avtohtonih« manjšin v izrazito neenakopravne položaju – in sicer ne le na ravni zakonodajne zaščite, ampak tudi v praksi. Da so njene ugotovitve glede tega relevantne, dokazuje primerjava stopnje financiranja kulturnih dejavnosti priseljencev: medtem ko je kultura slabega odstotka »avtohtonega« prebivalstva drugih narodnosti tudi v tem pogledu (primerno) pozitivno diskriminirana, so kulturne dejavnosti 6,2% prebivalstva Slovenije, ki ga sestavljajo priseljenci, le minimalno proračunsko financirane. Z drugimi besedami: priseljenci ne dobijo v podporo svoji

kulturi niti tistega, kar jim »pripada« – pravzaprav pa tega pogosto sploh ne zahtevajo – in torej posredno kot davkopllačevalci pretežno financirajo matično kulturo (ki jih načeloma ignorira). Avtorica se iz vseh omenjenih razlogov aktivno zavzema za spremembo politike, za načrtno in sistematično povečevanje možnosti kulturnega razvoja priseljskih skupnosti, več poročanja v (osrednjih) medijih, postopno večanje prostora za njihove matične kulture v šolskem sistemu, predvsem pa za opustitev nepravilne diskriminacije tako v zakonskem kot v finančnem pogledu.

V zadnjem, četrtem sklopu se avtorica ukvarja s splošnejšimi vidiki enakopravne integracije izseljskih skupnosti. Obravnava kompleksno dinamiko interakcij med sokulturami in razgrne temeljne dejavnike, ki določajo kakovost kulturnega življenja priseljske skupnosti: med njimi so kompaktnost skupine, njen družbenoekonomski položaj, izobrazbena struktura, stopnja ideološke polarizacije, stopnja podobnosti med kultura, verska struktura, pa tudi stopnja integriranosti v lastno (izvorno) matično kulturo. V nadaljevanju analize se vrne k literaturi in še odločneje argumentira zahtevo po reviziji modela nacionalne literature, ki izhaja iz njene temeljne problematizacije identifikacije naroda z jezikom in ki se v eksplicitni obliki pojavi že v sklepu tretjega poglavja. Gre za zahtevo po *novem konceptu slovenske literature*, ki naj bi se osvobodil strogo jezikovnega predznaka: jezik naj torej ne bi bil več pogoj za »pripadnost k določenemu literarnemu polisistemu« (103). V tem smislu predlaga »koncentrični model nacionalne književnosti«: v njenem jedru je *matična* (slovenska) književnost, v drugem krogu je književnost (drugojezičnih) *manjšin* v Sloveniji, pa naj bodo te avtohtone ali ne, v tretjem krogu (ta že presega geografske državne meje) *zamejska* in v četrtem *izseljska*.

Obsežno delo Žitnikove, podprto s terenskimi raziskavami, nedvomno predstavlja mejnik v raziskovanju slovenske kulture. Avtorica je izbrala odlično temo in zastavila prava vprašanja na ravni teorije in metodologije (in ne nazadnje terminologije), ki jih je preverjala s praktičnimi raziskavami obsežnega in težko dostopnega gradiva ter z zahtevnim terenskim delom. Njena analiza, ki se opira na polisistemski teoretični model, ustreza kompleksnosti predmeta: ne ostaja na ravni golega opisa, saj preučuje tudi stopnje interakcije sokultur, integriranost manjših kultur v matično (šolstvo, kanon, zgodovina) in probleme infrastrukture (mediji, založbe, združenja, financiranje). Inovativno jedro in kvalitativno središče *Večkulturne Slovenije* je seveda pionirska raziskava priseljskih kultur in njihovega družbenega položaja, ki so ves čas nekako v središču razpravljanja in so v primerjavi z ostalimi *sokulturami* deležne neprimerno temeljitejše obravnave. V luči naslova in uvodne teze je takšno nesorazmerje – izseljska kultura je analizirana pretežno le v literarnem segmentu, manjšinska pa sploh umanj-

ka – mogoče razumeti kot metodološko nedoslednost. Tega se avtorica zaveda in skuša opravičiti z dejstvom, da gre za daleč najmanj raziskano področje, medtem ko v zvezi z matično, zamejsko in izseljensko literaturo že obstaja bogata literatura. Vsekakor je v ozadju poudarka, ki se ga ne da spregledati, mogoče slutiti mnogo več kot le objektivno, nepristransko zanimanje znanstvenika za njegov predmet – slutiti je mogoče osebno zavzetost avtorice, iskreno željo, da bi se položaj priseljenjskih skupnosti v Sloveniji vsestransko izboljšal – in sicer ne le v literarnem ali širše kulturnem, temveč tudi v ekonomskem in pravnem pogledu. Njen namen je torej delovanje v prid enakopravni vključitvi teh skupnosti v slovenski kulturni prostor, ne na način »zatajevalne asimilacije«, od katerega matična kultura po njenem prepričanju ne bi imela koristi, temveč na načine, ki bi obe strani obogatili in pripravljali na strpno sobivanje.

Angažirani naboje, ki preseva skozi včasih neizogibno analitično suhoparnost, seveda umešča delo Žitnikove – to že samo po sebi nenehno prerašča literarnovedno področje in prehaja v (humanistično) interdisciplinarnost – tudi v bližino političnega diskurza. Ni dvoma o tem, da je njene temeljne zahteve mogoče povsem podpreti: to velja tako glede odpravljanja diskriminatorne zakonodaje (zelo resen pretres koncepta avtohtonosti!) in neustreznega financiranja kot za nujnost medkulturnega osveščanja, ki nadomešča enostransko prisilno asimilacijo in zanikanje večkulturnosti. Nedvomno je pravi cilj, če si zamislimo, da morajo (vsi) državljani Slovenije pripoznati, da ne živijo v (mono)kulturi in da je realnost države, v kateri živijo, pač *večkulturna*; šele takšno temeljno pripoznanje lahko vodi k uspešnejši vzgoji za strpnost, enakopravni integraciji priseljenjske kulture v družbo, v šolski sistem itd. Vseeno pa bi veljalo na marsikateri točki natančneje premisliti, kako naj bo pot do takšnega cilja zastavljena. Ko Žitnikova pledira za »več medijev, ki bi promovirali večkulturni diskurz« (*Večkulturna Slovenija* 86) in se zavzema za večjo prisotnost »sokultur« v osrednjih medijih, kulturnih revijah in založbah, utegnejo takšne zamisli izzveneti nekoliko utopično. Treba se je pač zavedati, da je takšno vključevanje mogoče predvsem ali edinole kot *aktivna politika*, oziroma v praksi kot *državna subvencija*. Sodobni pluralizem krmili predvsem logika kapitala, ki v tem smislu dobre želje (ali, če želite, ideologijo) ignorira: rečeno drugače – komercialne medije bolj kot ideja multikulturnosti zanima potrjevanje stereotipov (»južnjak« kot potencialni kriminallec), medtem ko osrednje kulturne revije merilo *kakovosti* dajejo vsaj načelno prednost pred *politično korektnostjo*. Na komercialne (množične) medije seveda ni mogoče bistveno vplivati, drugače pa je pri nacionalni televiziji in pri subvencioniranih kulturnih producentih. Tu obstaja možnost uveljavljanja omenjene logike in pospeševanja enakopravne integracije, še več, šele tu je mogoče prise-

ljenske skupnosti obravnavati prioriteto, kot (ranljive) manjšine, in jim priznati določeno mero pozitivne diskriminacije – na primer tako, da se spodbuja prevajanje njihovih del v slovenščino in s tem sploh omogoči enakopravno kandidiranje za mesto v nacionalni kulturi.

Toda tu stvari spet niso enostavne. Če je namreč kanonski položaj v matičnem umetnostnem polju določen z estetskimi, ne pa pretežno političnimi kriteriji, potem ne bi smelo biti razloga, da pozitivna diskriminacija seže čez ta mejnik – pa naj gre za dela iz katerega koli od koncentričnih krogov iz modela Žitnikove. Simptomatična ocena, da je slovenski kulturni prostor za večino priseljenskih literatov vrata »dvakrat zaklenil«, zato zveni nekoliko preveč pavšalno; ob njej se je težko vzdržati pripombe, da je tudi večinskemu delu matične kulture dostop do osrednjih kulturnih medijev pač enostavno zaklenjen – obstaja debela plast marginalnih kulturnih proizvajalcev, »getoiziranih« v nekem drugem kontekstu, ne da bi se za tem skrivali politični (nacionalistični) izključevalni vzorci. Podobno mero previdnosti velja ubrati tudi v zvezi z vprašanjem jezika slovenske literature. Predlagana širitev koncepta slovenske literature ima vprašljivo teoretično vrednost, saj z njo izgubimo *uporaben* izraz, ki med drugim implicira vsaj za silo homogeno skupnost potencialnih sprejemnikov besedil nekega jezika – vprašanje je torej, ali morebitne »politične« oziroma etične pridobitve to izgubo odtehtajo.

A če pustimo omenjene pomisleke ob strani, je mogoče skleniti, da vprašanje večkulturnosti predstavlja enega izmed velikih izzivov prihodnosti, še posebej zato, ker demografski in migracijski trendi jasno kažejo, da šele zares prihaja na dnevni red. Model, ki ga v *Večkulturni Sloveniji* zagovarja Žitnikova, vsekakor zbuja upanje prijaznejšega kulturnega sobivanja. Mogoče si je le želeli, da gre za novo paradigmo, ki bo nadomestila ubijalsko matrico (evropskih) kulturnih nacionalizmov – zadnja je namreč v preteklih dveh stoletjih uspešno »očistila« nekoč izrazito multikulturne prostore; neredko na načine, ki si jih nikakor ne bi želeli več videti. Multikulturna realnost tudi ni nekaj, kar čaka »pred vrati«, je že tu, njene zahtevne dileme (razmerje dominacija/submisija; problem recipročnosti asimilacije) so odprte, in treba jih je premišljevati skrbno in pretehtano, pri čemer je gotovo bistvena skrb za enake možnosti in preseganje izhodiščnih deprivilegiranosti. Toda obenem ne bo odveč pripomniti, da resničnega priznanja, upoštevanja in spoštovanja ni mogoče zapovedati ali naložiti »od zgoraj«, treba si jih je prislužiti. V tem pogledu je škoda, da raziskava še ni mogla upoštevati nedavnih zavidljivih »integracijskih« dosežkov, recimo romana *Čefurji raus!* Gorana Vojnovića, ki je rosno mlademu avtorju prinesel prestižno osrednjo literarno nagrado, ali pa, če se z literarnih višav spustimo v popularnejše vode, stvaritev Roberta Pešuta

– Magnifica: z njima »čefurstvo« postaja suverena in ponosna soidentiteta. In če ostanemo pri glasbi, kaj med drugim sporoča rahel južnjaški naglas pevca priljubljene novomeške rock skupine *Dan D*? Vse to vendarle kaže na možnost enakopravne integracije, vsaj v zvezi z nekdanjim »srbohrvaškim« območjem.⁶ In sploh, če h kulturi sodi tudi ekonomija: na nedavno objavljeni lestvici petnajstih »najbogatejših Slovencev« se pojavljata milijonarja bosanske in albanske narodnosti. Še zanimivejši je primer kontroverznega menedžerja Zorana Jankovića, ki se mu je posrečil spektakularni prestop iz gospodarstva v politiko, s tem vred pa tudi demanti prepričanja, da mehki ć ne more v (izvoljene) politične vrhove. In če čisto na koncu ostanemo pri mehkiem ć – temu namreč menda grozi, da bo nekorektno izgnan s slovenskih računalniških tipkovnic – ter se hkrati vrnemo k simboličnim gestam, ki bi jih lahko uvrstili v »agendo« večkulturne Slovenije: za začetek bi bilo povsem smiselno, legitimno in dovolj enostavno, če bi s tem malim novim označevalcem razširili slovensko abecedo.

OPOMBE

¹ Trije obsežni zvezki *Slovenske izseljenske književnosti* (Ljubljana: ZRC SAZU, 1999), za katere je kot nosilka projekta in urednica v največji meri zaslužna ravno Žitnikova, so mnogo prispevali k vključevanju tega prezrtega segmenta v tukajšnjo kulturno in izobraževalno zavest.

² Uvodoma avtorica naznani, da je težišče njene raziskave na dveh področjih. Prvo zadeva odnos med matično in izseljenskimi kulturami, ki je bilo iz ideoloških razlogov do devetdesetih let tabuizirano ali vsaj marginalizirano. Ker pa je to danes že bistveno bolje raziskano, je v resnici osrednji del knjige namenjen raziskavi drugega izmed prioritetenih področij – to pa so priseljske kulture.

³ V tem kontekstu nasprotuje tudi rabi izraza »gostiteljska družba«, ki po njenem mnenju neustrezno označuje status priseljencev.

⁴ V tem smislu bi bilo mogoče še določeneje odgovoriti, ali je izseljensko literaturo treba razlagati predvsem kot kolektivno psihoterapijo izseljenskih frustracij ali kot resen poskus avtonomne kulture (v primeru Argentine povsem očitno spodsekane od matice); in nena zadnje, kaj velja reči glede identitete avtorjev, ki so očitno imeli namen uspeti kot avtorji v »sekundarnem« jeziku.

⁵ Avtorstvo drugega sklopa knjige ostaja neprecizno označeno: na začetku (in tudi v kazalu) stoji podpis »Lidija Dimkovska«, medtem ko se v predgovoru Žitnikova Dimkovski zahvali za »nepogrešljivo sodelovanje pri drugem delu knjige, za katerega je prispevala rezultate svoje raziskave v okviru sodelovanja prek sklada Ad futura« (*Večkulturna Slovenija* 10).

⁶ Takih primerov zaenkrat ni mogoče najti v zvezi z avtohtonimi Romi ali pa hitro naščajočo albansko priseljsko skupnostjo.

November 2009